

(Fragmenten)

I - Gulliver

J. J. Grandville, 1856: Gulliver en de Houyhnhnms,
foto Wikipedia Commons, p.d.

(..) De reizen die volgden beloonden de held met de kennismaking met volkeren van een geestelijk kaliber dat niet anders dan verheffend kon worden genoemd. Zo stak het reuzenvolk der Brobdingnadiërs niet alleen in letterlijke zin boven ons Europeanen uit. Ook naar de geest, stelde Gulliver met voldoening vast, zijn zij ver boven de Europeaan verheven. In dezelfde hoogte toefden de Glubdrubdribben wier mediamieke gaven Gulliver met de helden van de Oudheid deden verkeren en de Luggnaggianen die weet hadden van de fatale consequenties van een menselijke onsterfelijkheid. In deze oasen van verlichting vond onze held de vertroosting die aan een man van zijn statuur was besteed. In de kringen van het plaatselijke hof was hij al snel een geziene verschijning en zelf bewoog hij zich er met stijl. Bovendien bleek de interesse voor wat nog onbekend was er wederzijds. Zo kwam het tot een geanimeerde uitwisseling van kennis inzake de zeden en de gebruiken van twee verschillende werelden. En wat in deze omstandigheid niet eens behoefde te verbazen: Gulliver zelf onderging daar een verandering bij. Een metamorfose, mag wel worden gezegd. De Gulliver die hier, aan de rand van het aardrijk, uit de knop springt als een vlinder uit zijn cocon, is de geboren gezelschapsmens.

(..) De gang van Gulliver is dus schoorvoetend en de houding van gepaste ootmoed wanneer zijn laatste reis hem met ook dit volk in kennis brengt. Het is het volk der Houynnhms. Niets menselijks is dit volk nog eigen, niets ontsiert het nog: het is een volk van paarden. En deze viervoeters ook nog van het nobelste ras.

Van nature door de rede en door niets dan de rede geïnspireerd is het volk der Houynnhms al vanzelf tot niets dan de deugd geneigd. Zelfs in het plaatselijke woordenboek komt de ondeugd niet voor. Niet dat ook de werkelijkheid van de ondeugd er een geheel onbekende is. Jammer genoeg is zij dit juist niet. Ze werd in het land gebracht door een volksstam die er toch eigenlijk maar een exotische indringer is. Deze ongenode gast is de even inferieure als afstotelijke stam der Yahoos. Mits in voldoende afgerichte staat gebracht is deze diersoort weliswaar bruikbaar tot enig nut, namelijk voor het minder verheven werk dat ook in een land van paarden moet worden verricht. Maar ook dan: zo'n paard moet er wel van gruwen. En Gulliver? Och, welk een schrik bereidt die Yahoo juist hem! Wat zich bij nader toekijken niet laat loochenen is een gelijkenis. Beoordeeld naar de hoofdzaken van een anatomie moet het hier wel gaan om een verdwaalde vertakking van, jawel, de *menselijke* soort. Verstoken van het vernisje van beschaving waarmee de Europese mens zijn minderwaardigheid voor zichzelf en voor de wereld verbergt, blijkt de Yahoo zelfs des te *duidelijker* een mens. Gulliver schaamt zich plaatsvervangend en helaas, ook aan menig paardenoog ontgaat de overeenkomst niet. Hoe zou zo'n oog dan de aanblik van de nieuwe gast nog kunnen verdragen? Gelukkig echter blijkt er een Houynnhm te vinden die

oog heeft voor het onderscheid. Dit paard ontfermt zich over de held, hoewel in bovengeschiedt sociaal verband. De beschermeling blijft er nederig bij maar al gauw heeft hij zich de hoofdzaken van de paardentaal eigen gemaakt. En ofschoon hij slechts een mens is, zelfs nog familie van de Yahoo, ziet hij zich toegelaten tot het hippische sociale verkeer. Ook hier volgt dus een uitwisseling van kennis. Zo leert hij hoe deugd en harmonie regeren in een samenleving die slechts de wetten van de rede kent terwijl zijn gasthengsten de manen schudden bij wat Gulliver hen weet te vertellen over dat gekkenhuis van die zich zo redelijk en zo beschaafd achtende Yahoos in Europa

*

II - De allemansvijand

(..)

Voorlopig viel alleen de dominante misantroop me op als misantroop. Deze misantroop: hij – een ‘zij’ in deze sfeer werd niet ontdekt – was blijkbaar een figuur apart. Autoritair, jawel, en kennelijk toegerust met meer verstand dan gevoel. Maar van zulke types – dominante verstandsmensen – had je er zo veel. Hermans was nog die paar andere dingen ook. En die andere criticasters waren dat ook. De misantroop, zo vormde zich een portret, kent zichzelf als meer dan gemiddeld intelligent. Niet zelden blijkt hij daarbij voorzien van een naar verhouding grote voorraad van kennis van veel verschillende zaken. Voor de zwakke kanten van de medemens heeft hij een ongewoon opmerkzaam oog. Toch hoeft hij daarom deze mens niet te oordelen als slecht. Dom in de zin van onnadenkend blijkt het omringende mensdom hem echter zeer vaak. En alleen al die onverbetelijke domheid bezorgt de beterweter ergernis genoeg. Toch wijst deze ergernis hem niet de weg naar de kluizenaarsgrot. Over Hermans vertelde me eens een diplomaat die het vaderland te Parijs had gediend, dat op recepties voor Nederlandse Parijzenaars van cultureel of sociaal gewicht de auteur Willem Frederik Hermans steevast één der eersten was die er

verscheen en één van de laatsten die vetrok. Van een verklaarde mensenhater kan een dergelijke presentie verbazing wekken. Maar onverklaarbaar lijkt ze me niet. Daar in Parijs leidde Hermans een tamelijk eenzaam bestaan en een behoefte die de dominante misantropie met de andere dominante karakters deelt – en die hem onderscheidt van de louter mensenschuwe misantropie – is de behoefte aan publiek. En daarmee aan de medemens als publiek. Aandacht voor de eigen prestaties, aandacht voor de eigen inzichten, aandacht voor zijn ergernissen: ook aan de misantropie is zulke zegen goed besteed. Het meest geliefde onderwerp van gesprek voor de gezelschapsmens Wim Hermans op die recepties te Parijs bestond dan ook in ‘mijn boeken’.

Waar echter vindt de allemansvijand zo’n publiek? En dan liefst een publiek dat hem ook nog een wijle trouw zal blijven? Ook wie de talenten bewondert zal niet vanzelf een gewillige ja-knikker zijn of zelfs maar geduldig genoeg om het onderricht bij voortdurend te willen aan horen. Daarbij werkt ook een hiaat in het talent van de misantropie het isolement in de hand. Wat de dominante misantropie bij alle zegen op dit vlak ontbreekt is de aanleg tot een samenvoegende en vooraf verklarende dogmatiek, een talent dat bij de naaste buurman in Neurosia, dus de gewone dominante verstandsmens, juist een geneigdheid is. Een geestelijk goed dat niet zelden uit deze geneigdheid volgt, namelijk een kennis van wat hij of zij houdt voor ‘de waarheid’, blijft daarmee onthouden aan de misantropie. Dit tekort speelt de dominante misantropie zijn parten, namelijk in een verstoken zijn van het charisma dat de buurman zo ten dienste kan staan als vangnet voor een volgzaam

aanhang. Aan de misantropie zal zo'n aanhang dus verstokt blijven, met als gevolg een ergernis te meer met het eeuwig aanhouden van het menselijke gemiddelde rondom. Bovendien is ook daarmee de frustratie niet compleet. Want wat haar wel moet verscherpen: ook een publiek dat de aandacht wèl weet op te brengen, zij het dan voor beperkte duur, zal weinig kunnen veranderen aan de allergie voor gewoon menselijk gezelschap die de misantropie nu eenmaal ingebakken is. Het resultaat van dit samengaan van behoefte en afkeer op het tussenmenselijke vlak moet wel zijn een wrijving tussen de eigen aandriften. Mij komt deze wrijving voor als de specifieke tragedie van de dominante misantropie. W.F. Hermans, als de 'Richard' van *Het grote Medelijden*, gaf er iets van te merken:

(..) Maar even later vraag ik me waarom het me nooit gelukt is om anders te leven dan als koning Eénoog onder de blinden – ongehoorzame blinden die niet doen wat ik zeg en niet begrijpen wat ik zie. (p.172).

En zo is de misantropie dus voorbestemd om met zijn kennis, zijn intelligentie en zijn gebetenheden uiteindelijk alleen te staan, zonder aanhang en slechts af en toe getroost door de aandacht van een publiek.

(..)

III- Machiavelli

Kunstenaar onbekend: Niccolò Machiavelli, titelblad van het Leven van Castruccio Castracani, houtsnede 1550

De centrale ambitie in het leven van Niccolò Machiavelli, een leven dat duurde van 1469 tot 1527, was niet intellectueel of cultureel maar maatschappelijk gericht. Hij was tweede kanselier in dienst van de

Florentijnse republiek en als diplomaat belast met belangrijke missies. En deze kennismaking met de wijde wereld in een tijd van permanente wisselingen van macht, van internationale alleanties, van oorlogen en van fortuin. Het waren dan ook de wisselvalligheden van de hogere politiek die hem op een verblijf in de gevangenis en zelfs in de martelkamer kwamen te staan en die hem later veroordeelden tot een bestaan van balling en van ambtenaar op non-actief.

Ook de ambteloosheid echter werd niet in ledigheid doorgebracht, integendeel. Het ongeluk bracht tegelijk een geluk, gezien de ruimte die het schiep voor Machiavelli de veelzijdige auteur. En wat de geschriften te bemerken geven: rondgekeken in de wereld had deze auteur wel.

(..)

Het is juist ook de ziener Machiavelli die me de misantroop in de man doet vermoeden. Van deze ziener of beter gezegd van de fantast leert ons een ontboezeming in een bekend gebleven brief van 13 december 1513 aan zijn correspondentievriend Francesco Vettori, ambassadeur van Florence te Rome. Verbannen uit zijn vaderstad verbleef Machiavelli tijdens het schrijven ervan op een eigen landgoed nabij het stadje San Casciano, niet ver van Florence. Mij interesseert de brief om twee verschillende redenen. Ten eerste is er de inhoud op zichzelf met daarin een geschreven zelfportret door Machiavelli en ten tweede is er de mogelijkheid van een samenhang daarvan met het bekennen en betogen van het geschrift dat in dit hoofdstuk de tweede

hoofdzaak zal zijn. Deze andere hoofdzaak is de *Esortazione alla Penitenza*, ‘Oproep tot Boetvaardigheid’, bevattende een vurig vermaan tot een levenswandel in christelijke liefde. Maar over dit geschrift pas verderop het nodige meer. Hieronder volgen de opmerkelijkste gedeelten van de brief aan Vettori:

(..) ’s Morgens sta ik op tegelijk met de zon en ga ik er op uit naar een bos van me dat ik laat omhakken; daar blijf ik twee uur om het werk van de voorgaande dag te zien en om wat te praten met de houthakkers die altijd problemen maken, hetzij onder elkaar of met hun burens. (..) Nadat ik gegeten heb ga ik terug naar de herberg. Hier vind ik de waard en meestal ook een slager, een molenaar en een paar kalkbranders. Met hen verlaag ik mezelf tot het spelen van ‘cricca’ en tric-trac, de ganse dag, en dat geeft aanleiding tot eindeloos bekvechten en gedram, met gescheld over en weer; en meestal raken we ook nog slaags over een stuiver en ons geschreeuw is te horen tot in San Casciano. En zo, omringd door deze luizen, blaas ik het spinrag uit mijn brein en verzacht ik de hardheid van mijn lot, er toch wel mee ingenomen dat het me te grazen neemt op deze manier, alsof het een keer wil zien of het zich niet moet schamen over een behandeling.

Als de avond valt keer ik terug naar huis en ik ga naar mijn studeerkamer. En bij de deur trek ik mijn dagelijkse en met modder en vuil bedekte kloffe uit en ik kleed me koninklijk en in hofgewaad. En dan, met gepast decorum gekleed, betreed ik de hoven van de Ouden, waar ik, na warm door hen te zijn begroet, deel heb aan het voedsel dat het mijne is en dat het enige is waarvoor ik ben geboren; waar ik niet beschaamd ben om met hen te spreken en hen de reden te vragen van hun handelingen en zij, vriendelijk en menselijk als ze zijn, geven me antwoord; en uren

achtereen voel ik van alle zorg bevrijd; ik vergeet mijn ellende, ik vrees geen armoede meer en geen dood. Ik geef me volledig aan hen. En omdat Dante zegt dat begrip niet gelijk staat met kennis tenzij het wordt vastgehouden door het geheugen, heb ik opgeschreven wat ik leerde van hun gesprek met mij en een klein werkje samengesteld, ‘De Principatibus’.¹

Ofwel, in de Italiaanse versie, *Il Principe* – een werkje dat zijn roem niet dankt aan zijn vriendelijkheid of zijn menselijkheid.

De brief was opgenomen in de eerste uitgave van het werkje die ik las. En hoewel het boekje zelf de nodige

¹ Door mij vertaald naar het citaat bij Bernard Crick in *Machiavelli, The Discourses*, Pellican Classics 1970, Introduction: So many Machiavelli’s, pp 68-69. Een Nederlandse vertaling in extenso bij Carlo Depreytrere en Frans Denissen, *Machiavelli, een autobiografie in brieven*, Bert Bakker Amsterdam, pp 83-88.

Het is mogelijk dat Machiavelli het eigen virtuele ervaren herkende in een passage in Boccaccio’s *Vita di Dante*, ca 1360. Ook daar blijkt een wijsgeer zich te kunnen trakteren op het gezelschap van eminente geesten uit het verleden. – ‘(...) *zich in de geest mengend in de schitterende vergadering der filosofen zal hij met Aristoteles, Socrates, Plato en de anderen scherp disputeren over de juistheid van de één of andere conclusie. (...) En wanneer hij dat wil staat niets in de weg (om te verhinderen) dat verheven keizers, de machtigste koningen en roemrijke vorsten bij hem samenkomen in zijn eenzaamheid en met hem redeneren over regeringszaken, over de kunst van de krijg en de wisselvalligheid van de fortuin*’. Uit: ‘*Dante’s Leven*’, vert. Bas Arnold, Bembo Amsterdam, 1988, p. 14. Hier echter is de begriploze tegenhanger niet het gemene volk maar moeder de vrouw. Verstoken als zij van nature is van alle begrip voor het contemplatieve bestaan zal zij altijd roet in de geestelijke spijs blijven gooien. Meer in het algemeen blijkt er de liefde ‘*een bittere en geduchte vijand van de studie*’.

belletjes deed luiden, ik was 21 en geporteerd voor de afschaffing van alle moraal ², was het toch die brief die me te gortig was. Die kalkbranders, die slager, die molenaar, die houthakkers: wat hadden ze Machiavelli misdaan? Aan mij hoefde niets te worden verteld over zulk volk. Als lifter had ik ermee op de lader gezeten en in het café, in Italië en waar zo langzaam aan niet, en iets luizigs had ik er niet ontdekt. Als Machiavelli die kalkbranders niet kon lijden dan moest dat dus liggen aan Machiavelli zelf. Waarschijnlijk, besloot ik in voorlopigheid, was het bij hem gegaan om het soort van harkerigheid dat je wel vaker aantrof bij de avonturiers van de boekenkast, zodra ook deze zich genoodzaakt zagen tot een stap voorbij het letterbastion. En dan die andere bevlieging! Al die H.B.S.-diploma's – indertijd mijn samenvattende aanduiding van het intellectuele niveau dat door zichzelf of door anderen voor verheffender werd aangezien dan het kon zijn - daar bij elkaar op een studeerkamer. Wat had Machiavelli erin gezien? Je moest, meende ik, als grote geest wel zeer uit de klei getrokken zijn om je het hoofd zozeer op hol te laten brengen door zoiets.

(...)

Na enige jaren bleven de gedachten staan bij een interpretatie van de brief als het complete zelfportret van een dominante misantroop. Machiavelli's kennelijke talenten – zijn vermogen van observatie, zijn

² Dit in aansluiting op het Bijbelwoord van Genesis II en III dat 'de kennis des goeds en des kwaads', dus de moraal, wijst als weg tot fatale rampspoed.

scherpzinnigheid, zijn veelzijdigheid, zijn eruditie, zijn klare taal – en zijn persoonlijke ambitie wezen vanzelf al in deze richting en die irritaties met houthakkers, molenaars, slaggers en kalkbranders bevestigden haar. Tegen deze achtergrond werd ook een fantasie voorstelbaar van collegiale harmonie. Deze zou dan compenseren wat het gewone leven aan de mensenhater onthield, speciaal daar in San Casciano: een gezelschap dat hem begreep en waardeerde en dat hem welkom zou kunnen heten op het eigen intellectuele niveau.

(..)

*

En dan die andere, de kenner pas werkelijk verrassende Machiavelli. *Esortazione alla Penitenza*, ‘Oproep tot Boetvaardigheid’: de mensafkerige mens Machiavelli en de politicoloog van het a-morele staatsraison als verkondiger van een ethiek van christelijke liefde.

(..)

Want zowel de Kerk als Jezus worden hier vereenzelvigd met de apostel Paulus, in diens meest bewonderde tekst. Variërend op dezelfde tekst vervolgt Machiavelli:

En wie niet vroom van gemoed is kan niet vol van liefde zijn, want de liefde is geduldig, zij is goedmoedig, zij is niet afgunstig, zij is niet verdorven, zij verheft zich niet in hoogmoed, zij is niet eerzuchtig, zij zoekt het eigen belang niet, zij windt zich niet op, zij mijdt het kwade en verheugt zich niet over het kwaad, zij is niet ijdel, zij verdraagt alles, gelooft alles, hoopt alles. – Oh goddelijke deugd! Oh, hoe gelukkig zij die U bezitten! Deze deugd, dit hemelse

gewaad dat ons moet bekleden als we willen worden toegelaten tot de hemelse bruiloft van onze keizer Christus Jezus in het hemelse rijk! Deze deugd waarmee men wel bekleed met zijn of men zal worden geworpen in het eeuwige vuur! Al wie haar verzaakt moet de naaste wel vijandig gezind zijn: hij staat hem niet bij, hij verdraagt zijn gebreken niet, hij helpt hem niet in beproevingen, hij onderwijst de onwetenden niet, hij geeft geen raad aan wie dwaalt, hij helpt de goeden niet, hij straft de boosaardigen niet.³

En toch, vaders en broeders van het huidige geslacht, ook voor dezulken is er nog hoop. Ze is te vinden langs de weg der boetvaardigheid. Deze weg wordt ons geschonken door het onmetelijke erbarmen Gods opdat – ‘oh eeuwige goedheid!’ - ons de vergiffenis kan worden geschonken van de zonden waarmee wij allen, of vrijwel allen, solliciteren naar dat verblijf in het eeuwige vuur.

(..)

Maar Machiavelli was meer dan alleen die ketterse theoloog. En in dat perfectief gezien kan een boodschap van christelijke liefde nog altijd verbazen. Zag hij de tegenstelling tot zijn theorie van het a-morele staatsraison niet ook zelf? Zag hij dat gewaad van christelijke liefde, zoals het ons redden kon van het eeuwige vuur, als passend voor ook de eigen, toch maar half menslievende persoon? Wist hij zich er misschien al mee bekleed? En zo ja, waar had hij het tenue op de kop getikt? In een boetvaardigheid op het nippertje misschien? En dan

³ Citaten uit: Machiavelli, Machiavelli, *Il teatro e tutti gli scritti letterari*, Feltrinelli Economica, sec. ed., 1977, p 207-213.

vervolgens in een totale ommekeer binnen de eigen geest?

Aan ons kan een dergelijke ommekeer de minste voorwaarde lijken tot die mantel van christelijke liefde voor ook Machiavelli zelf. Maar de vraag wat wij van deze zaken hebben te vinden is niet mijn vraag over Machiavelli. De vraag die me interesseert betreft alleen het beeld dat de opsteller van de *Esortazione* van zichzelf kan hebben gehad. Was zo'n ommekeer in het eigen geestelijke bestaan, zo luidt de vraag, wel zo *nodig* - gezien vanuit Machiavelli zelf? Waarschijnlijk lag deze vraag voor Machiavelli eenvoudiger dan ze het ons kan toeschijnen. Maar de aandacht verdient ze daarom niet minder.

Wat nauwkeuriger bekeken gaat het hier om twee vragen, namelijk om een vraag over de theoreticus van het amorele staatsraison en om Machiavelli de misantropisch gestemde kenner van de menselijke soort. Voor de meeste lezers van Machiavelli's werk, dus die van *Il Principe* en verder niet, zal de eerste vraag de belangrijkste zijn.. Daar begin ik dan ook mee.

(..)

IV - Francis Bacon

Francois Pourbus, Francis Bacon, 1617, olie/doek, National Portrait Gallery, Londen

Een man van de wereld, die Sir Francis Bacon. Baron Verulam, burggraaf van St Albans, Attorney General onder Elisabeth I en Lord Chancellor onder Jacobus I: in het maatschappelijk leven van zijn tijd en land was hij niets minder dan dit. Maar ook was hij een man van grote, zelfs oeverloze geleerdheid en een heldere en originele denker. Zijn theorie van de empirische

procedure als de aangewezen weg tot betrouwbare kennis, een theorie die hij uiteenzette in zijn *The Advancement of Learning* van 1605 en met meer aplomb in zijn *Novum Organum Scientiarum* van 1620, stelde tot lang na zijn dood de norm aan de beoefening der wetenschap in Engeland. Al bij zijn leven – een leven dat duurde van 1561 tot 1626 – bezorgden deze kwaliteiten en deze prestaties hem internationale roem. Toch zijn ook daarmee de persoonlijkheid en de auteur Francis Bacon niet volledig omlijnd. In de tijd die de maatschappelijke en theoretische beslommering hem overliet schreef deze zijn *Essayes*, in twee drukken per bundel aan de lezer gepresenteerd. Tezamen 58 korte opstellen strekken deze *Essayes* tot genoeglijke lering over de algemene zaken van het leven en van staat en maatschappij. Het gaat er dus over de dood, over eenheid in godsdienst, over wraak, over tegenspoed, over veinzen en verheimelijken en over ouders en kinderen – om alleen de thema's van de eerste zes van die 58 opstellen te noemen.

(..)

*Essaye XXVII: Over Vriendschap.*⁴ De opzet van dit opstel wijkt in zoverre van die van de andere af dat een algemeen beeld er het vertrekpunt levert voor de bijzondere voorbeelden, eerder dan omgekeerd. De voorbeelden op zichzelf blijken gevonden bij de Ouden en in de persoon van deze en gene moderne vorst, niet in enige nabijheid dus. Eveneens afwezig blijft iedere als zodanig gepresenteerde autobiografische noot. Maar het

⁴ Francis Bacon, *Essays*, vert. Willem Dijkhuis, Boom 1978, pp 122-129.

is alleen in zoverre dat ook in dit essay een afstand blijft bewaard. Daarentegen doet een toon van hartstochtelijke gedrevenheid *Essaye XXVII* tussen de andere 57 essays oplichten als een steekvlam in het koelhuis:

- Want er is niemand die zijn vreugden met een vriend deelt of hij verheugt zich meer, en niemand die zijn lijden met een vriend deelt of hij lijdt minder..

- Want vriendschap brengt de gevoelens een stralende dag vanuit storm en teistering en zij brengt (*aan*) het inzicht daglicht uit duisternis en verwarring van gedachten...

- Want (..) het is zeker dat iedereen die zijn geest heeft dichtgesponnen in een web van gedachten in zijn begrip en inzicht verhelderd wordt wanneer hij zich meedeelt aan een ander en van gedachten wisselt...

- (..) je kunt sarza nemen om de lever te openen, staal om de alvleesklier te openen, bloem van zwavel voor de longen, castoreum voor de hersenen; maar het enige recept dat je hart opent is een echte vriend met wie je je smarten deelt, en vreugden, angsten, verwachtingen, verdenkingen en raad en alles wat op het hart ligt en het beklemmt, in een soort van bezonnen belijdenis of biecht...

- Want geen vleier kan zich meten met je eigen ik; en er is geen betere remedie tegen eigenvleierij dan de vrijmoedigheid van een vriend.

De vriendschap – een ijskorst smolt ervan, een pantser viel weg. En het was een pantser dat er als pantser wezen mocht. Zelfs de essays *Over het huwelijk*, *Over de liefde*, *Over de goedheid en de goedaardigheid*, dus over onderwerpen die grenzen aan het thema van de

vriendschap, vertonen geen spoor van de gloed van *Essaye XXVII*. Wat houdt daar de vriendschap in?

(..)

Wie – derhalve - hield de vriend of de vrienden van het gefantaseerde toneel van Bacon gezelschap? De hartstocht van Bacons schildering moet ons wel leren dat dit niet nog een andere bezoeker was, met Bacon zelf als een toeschouwer in de loge van het eigen theater. Het moet een gefantaseerde versie van Bacon zelf zijn geweest. Anders gezegd: het alter ego van een eigen dagdromerij. Wat kunnen we ons voorstellen van dat eigen aandeel in de vriendschappelijkheid? Was het dezelfde Bacon als die van het gewone sociale verkeer? Dit laat zich betwijfelen. Algemeen gezien draagt het domineren, dat zeker in de aard van Bacon lag, niet zeer bij tot de tussenmenselijkheid langs de horizontale lijn. Ook het misantropische domineren doet dit niet. Bovendien lijkt juist voor Bacon deze beperking niet de enige hinder te zijn geweest. Ook los van de roem op het intellectuele vlak verwierf diens persoonlijkheid zich een reputatie. De jonge en met goede smaak gezegende Constantijn Huyghens, die hem in Londen bezocht, noteerde in zijn dagboek, in het Latijn gesteld als dat was, zijn indruk van een ‘monstrum hominis, superbium’. Ofwel: een etter van een vent, veel te hooghartig.⁵ En kennelijk stond hij met een dergelijke indruk niet alleen. Behalve als theoreticus en als genie van het universele weten stond Bacon ook bekend als doortrapte streber aan

⁵ Geciteerd door Willem Dijkhuis in: *Francis Bacon, o.c.*, Inleiding, p. 13.

het hof, als intrigant, als fraudeur, als ijdelruit en als 42-jarige bruidegom van een meisje van amper veertien. Dit zijn geen trekken die optellen tot een talent voor de vriendschap. Maar wat dan wel? Als een ‘rinkelend bekken’, als een ‘kannibaal van het eigen hart’ of als een ‘bandeloos beest’ zal Bacon zichzelf toch ook niet hebben gezien. Wat dat *Essaye XVII* ons suggereert is eerder een beeld van ook zichzelf als de vriend. En deze vriend betrokken in een vriendschappelijk sociaal verkeer langs de horizontale lijn. Ook hier de ongerijmdheid dus. Hoe deze te verklaren?

V – W.F. Hermans

Alphonse Freijmuth, Poertret van W.F.Hermans, 1975, akryl/doek, 100x110 cm

Part. Verz.

De tekst die de dominante misantropie binnen mijn gezichtsveld bracht, meldde het tweede hoofdstuk al, was de novelle uit 1962 *Het grote Medelijden* van Willem Frederik Hermans. ‘Scheppend nihilisme, agressief medelijden, totale misantropie’: nog altijd liegt dit programma er niet om. En kennelijk spreekt de ‘ik’-

figuur die tot het programma besluit, zekere Richard Similion, er mede namens de auteur, zoals Gulliver moet hebben gesproken namens Jonathan Swift. Vanwaar de mensafkerigheid van dus ook Hermans? Een andere verklaring van dezelfde strekking, te vinden in het essay *De Bedriegers en de Bedrogenen*, gepubliceerd in 1963, wijst ons een reden in de onverbeterlijke domheid van de mensen.⁶ Als alleen voor Hermans geldig of bestemd wordt deze reden niet voorgesteld. Er staat dan ook 'Ik verkondig de absolute misantropie.' Voor de misantrop van *Het Grote Medelijden* ligt dit anders. Diens mensenhaat blijft privé en de domheid van de medemens is er niet het enige argument. Wel voelt 'Richard', alias Hermans, zich door de onmiddellijk omringende medemens, die hier door een Surinaamse schoonfamilie vertegenwoordigd wordt, miskend en onbegrepen. Maar een blik in de spiegel leert hem van ook een ander motief:

Zo gauw ik een vreemde zie ben ik nergens nieuwsgierig meer naar. Soms, als iemand mij iets interessants te vertellen heeft, kan ik er van ongedurigheid niet opletend naar luisteren. Ik geef geen antwoord. De enige gedachte die mij obsedeert, als ik met een vreemde spreek: Hoe kom ik van hem af? Hoe kom ik in godsnaam van hem af? (p 177)⁷

(...)

⁶ Gelezen in W.F.H.: *Mandarijnen op zwavelzuur*, 2^e druk, Thomas Rap 1967, p. 153.

⁷ Zie noot 13.

Geen kluizenaar dus maar een man van de sociale ambitie aan wie de sociale plooibaarheid ontbreekt die aan zulke ambitie haar dienst bewijst. Een andere frustratie blijkt bij dit obstakel aan te sluiten. Dit aansluiten echter op een manier die mij bevreedde. Althas bij de eerste lectuur. Wie had dit nu van Hermans gedacht? Dat gezeur over H.B.S.-diploma's dus, zelfs bij hem. Ik citeer:

Zelfs al zou ik de slippers willen dragen van een groot auteur, een geniaal geleerde (zoals Eckermann voor Goethe heeft gedaan), dan zou ik niet weten voor wie want ik heb er nog nooit één zelfs maar vluchtig gesproken.

Ik kan soms lachen om Green, Boswell of Eckermann. Ik kan bij mezelf zeggen dat ze parasieten en hielelikkers waren. Maar even later vraag ik me af waarom het me nooit is gelukt anders te leven dan als koning Eénoog onder de blinden – ongehoorzame blinden die niet doen wat ik zeg en niet begrijpen wat ik zie. Als ik mij op die wanhopige toestand bezin begrijp ik niet waarom ik me nooit de moeite heb gegeven de Bijzondere Figuren van mijn tijd die ik uit de verte bewonder, te benaderen, hen nederig achterna te lopen, al was het maar om een handtekening. Het zou toch minstens voor éénmaal te proberen zijn, éénmaal.

Maar nee. Want hoe het aan te pakken? De Nobelprijswinnaar een brief schrijven? Hij krijgt er elke dag tweehonderd, die op zijn gunstigst door zijn secretaris worden beantwoord, meestal helemaal niet.

Zomaar aanbellen dan?

Niemand doet open, of een butler zegt dat hij in Oeganda zit ('Bent U van de pers? Nee? Wat dan wel?').

Maar nog het ergste lijkt het mij als de Grote Meester in eigen persoon opendoet en je, zonder naar je naam te luisteren, naar binnen haalt, een glas whisky in je hand drukt en tegen je praat alsof hij je al jaren kent.

Maar hij kent je niet, helemaal niet en ik weet niet hoe ik mij bekend zou moeten maken, hij leest geen Nederlands, hij zou trouwens geen oog meer dicht doen als hij alles las wat hem aangeboden werd, ik zou mijzelf niet kunnen aanprijzen, ik zou niets over mij kunnen vertellen. Het zou me niet te binnen schieten.

Ik zou het niet kunnen verdragen uit zijn boeken veel te weten over hem, terwijl hij iets afwist van mij. Ik ben en blijf een vreemde voor hem, zelfs al tutoyeert hij me. (pp 172-173).

(...)

Maar vooral: nog nooit had Hermans het zelfs maar *geprobeerd*. Waarom eigenlijk niet? Waarom niet toch maar eens aangebeld bij zo'n in de roem geslaagde collega? Waarom niet toch eens een brief geschreven aan zo'n Bijzondere Figuur, of desnoods tien brieven aan tien van die Bijzondere Figuren tegelijk? Gewoon als Dr W.F. Hermans te Haren, The Netherlands, met ook nog een lijst van niet-wetenschappelijke publicaties? 'Nee' had onze Wim, 'ja' kon hij krijgen. En wat hij zeker zou hebben gekregen was het uitsluitsel van een proef op de som.

Maar nee. Hermans had het niet geprobeerd. Zelfs bij een lotgenoot in de onterechte onbekendheid had hij het niet gewaagd. Dus Hermans wist het gewoon nog niet. En dat terwijl hij het wel had kunnen weten. Wat zich

noteren liet bij een man die zo weinig afkerig was van de empiristische idee.

Ook dat geschutter aan de voordeur van een Grote Meester besloot ik dus, was maar fantasie. Niet anders dan de Grote Meester in kwestie met zijn glas whisky voor de onbekende bezoeker. Een ongeloof in het eigen geloof: dat was vooralsnog het enige ongeloof dat zich aan W.F. Hermans liet toeschrijven. Had het iets te betekenen als ongeloof naar mijn eigen recept? Voor mij had het dat niet. Hermans had het bij de scepsis gelaten terwijl er juist iets te onderzoeken was. En hoe braaf ook de reden van zijn scepsis was, de scepsis alleen bewees ook aan de scepticus niets.

*

(...) Zodat ik me heb te beperken tot die enkele scène waarvan ik wel getuige mag zijn. Dit is de scène aan de voordeur van de Grote Meester, met een schutterende Wim Hermans nog buiten op de stoep. (..)

Wat had het scenario van deze enkele scène de kijker in de loge te bieden? Om te beginnen was daar de met roem gekroonde Meester onder de collega's. Bij alle voornaamheid van geest betoonde deze gestalte zich tegenover de onbekende bezoeker hartelijk en gastvrij. Niet anders dus dan dat gezelschap van kopstukken uit de Oudheid zoals dit Machiavelli welkom had geheten op diens studeerkamer. En evenmin zeer verschillend van al die volkeren langs de rand van het aardrijk met hun welkom voor Gulliver. Wat deze beelden doen vermoeden aan verlangens is een haken naar een sociaal

verkeer dat zowel collegiaal als amicaal zal zijn. Een tweeledig verlangen dus, tezamen tot vervulling gekomen met een deelgenootschap in een enkelvoudige Rotarysfeer. Maar het is een vraag welke van de twee verlangens, dus welk aspect van de virtuele vervulling ervan, door de verschillende fantasten als hoofdzakelijk werd gezien. De klacht van Hermans schildert het gemis van collegiale erkenning zo breedvoerig dat tenminste hij het verlangen naar deze voldoening en daarmee een verlangen vanuit de bewuste sfeer, als hoofdzakelijk moet hebben gezien. De amicale sfeer van het collegiale samenzijn, indien het daarvan wèl had kunnen komen, zou ook voor hem dus niet meer zijn geweest dan het welkome uitvloeisel van de collegialiteit. Dezelfde passage echter biedt ook een aanknopingspunt voor de andere inschatting.

(..)

Mijn laatste vraag omtrent het fantaseren van Machiavelli, van Hermans en – naar ik al veronderstelde – van Swift is echter een andere vraag. Wat zouden deze drie fantasten hebben verwacht van een concrete vervulling van het collegiale verlangen, zoals dat voor hen de hoofdzaak van het verlangen moet zijn geweest? En deze verwachting niet alleen voor het gewone leven maar ook, en meer in het bijzonder, voor het scenario van de eigen fantasie? Veronderstel het nooit gebeurde geval van zo'n vervulling, dus het geval dat een gelukkige wending van het lot het drietal had voorzien in de toegang tot een echte, een levende en met alle verlangde c.v.'s toegeruste aristocratie van de geest. En veronderstel dat dit gezelschap ook het c.v. van de

nieuwkomer op de juiste waarde zou hebben geschat. En dat het toen tot een daadwerkelijke uitwisseling van gedachten was gekomen, gewoon collegiaal. Zou deze zegen dan ook een laatste doek hebben doen vallen voor het toneel van die ene fantasie? Mij komt dit besluit voor als onwaarschijnlijk. Want tegelijk was er dan die andere vraag geweest. Zou de vervulling van het verlangen ook een einde hebben gebracht aan het eigen misantropische gemoed?

(..)

* * *